

Izvorni
naučni rad

UDK 930.53/.54 (497.15) »1941/1945«

Muhidin Pelesić

POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ PREMA »SARAJEVSKOM NOVOM LISTU«*)

Nezamislivost postojanja NDH bez Bosne i Hercegovine bila je polazna tačka u ustaškim koncepcijama, koja je vidljivo obilježavala političku propagandu od samog početka organizovanog djelovanja te skupine.¹⁾ Rezime pogleda ustaša iz perioda tzv. »prve emigracije«

*) Prvi broj *Sarajevskog novog lista* (dalje: *SNL*), koji je predstavljao galvno novinsko glasilo Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini, izašao je 11. maja 1941. godine. Do 3. aprila 1945. godine izašla su ukupno 1.192 broja ovog lista. Od 2. septembra 1942. godine list je izlazio pod imenom *Novi list* (dalje: *NL*). U nepune četiri godine list je promijenio četiri vlasnika i izdavača: Povjereništvo za štampu Bosne i Hercegovine, Ministarstvo hrvatskog domobranstva (Novinski odsjek), Konzorcij »Sarajevskog novog lista« i Ustaški nakladni zavod. List je, uglavnom, izlazio na osam strana, ali je vremenom, zbog nestašice papira i mjera štednje, njegov obim bio smanjen na četiri strane. Format lista bio je 49 x 32 cm. Kada je riječ o tekstovima koji su se odnosili na vanjsku politiku, njihov značajan dio predstavljali su njemačke i italijanske agencijske vijesti i propagadni tekstovi tamošnjih nadležnih ministarstava, kao i njemačkih i italijanskih ratnih izvještača. Najbrojnije vijesti na unutrašnjopolitičkom planu NDH dolazile su iz Glavnog ravnateljstva za promičbu, kasnije i preko podružnice Državnog izvještajnog i promičbenog ureda i posredstvom ustaške agencije »Croatia«. Osnovne karakteristike tekstova, preuzetih i izvornih, bile su: antikomunizam, srbofobija, antisemitizam, antidemokratizam, uopšte idejna destrukcija stvarnih i izmišljenih protivnika »novog poretka«.

¹⁾ Fikreta Jelić-Butić, Bosna i Hercegovina u koncepciji stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, Zbornik: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Naučni skup, održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine »Institut za istoriju — Veselin Masleša« Sarajevo 1973, str. 43. Dalje u tekstu Bosna i Hercegovina...

na pitanje mjesta i uloge Bosne i Hercegovine u njihovoj politici dovoljno je jasno bio formulisan u jednom Pavelićevom tekstu iz jula 1938. godine, koji je bio internog karaktera i služio kao uputstvo za vođenje političke propagande. U njemu je Pavelić dao direktivu ustašama da »se ne smije dozvoljavati, da se o Bosni i Hercegovini govori kao o posebnim zemljama, i da se muslimane razlučuje od hrvatskog naroda jer je Bosna srđce hrvatske zemlje, a muslimani plemeniti dio hrvatskog naroda, te zajedno sa katolicima sačinjavaju ogromnu većinu i u toj pokrajini, koja je silom svojedobno otrgnuta od Hrvatske, i koja mora opet postati središte hrvatske države«. Kako se, dakle, jasno vidi, ovdje su sadržani svi bitni elementi ustaške koncepcije u pogledu Bosne i Hercegovine: a) Bosna i Hercegovina je u istorijskom, odnosno državnompravnim smislu smatrana hrvatskom zemljom; b) u etničkom pogledu, Bosnu i Hercegovinu najvećim dijelom naseljava hrvatsko stanovništvo, čijim su sastavnim dijelom smatrani i Muslimani; c) Bosni i Hercegovini je, iz propagandnih razloga, bila namijenjena centralna uloga u stvaranju ustaške države.²⁾

Dolazak ustaša na vlast u NDH, proglašenoj isključivo uz pomoć Trećeg Rajha i Kraljevine Italije, označavao je i početak nove etape ustaške politike prema pitanju Bosne i Hercegovine. To, međutim, nije označavalo nikakvu kvalitetnu promjenu u dotadašnjoj

Organizacija »Ustaša — hrvatska revolucionarna organizacija« (UHRO), konstituisana je u prvoj polovini 1932. godine. Do promjene imena organizacije u »ustaški pokret« došlo je godinu dana kasnije, kada su objavljene »Načela hrvatskog ustaškog pokreta«, koja su predstavljala glavni programski dokument ustaša. Uzroci formalnog »prerastanja« ustaške organizacije u »pokret« bez sumnje su se ogledali u Pavelićevoj težnji da se ustaškoj grupi, koja se razvijala kao teroristička organizacija, obezbijedi šire političko obilježje. To znači da su se programski određivali širi politički ciljevi, kojima je nosilac trebao biti »ustaški pokret«, navodno znatno širi od same organizacije, pod kojom se podrazumijevala ograničena metoda djelovanja, kao i sredstva. Vjеровatno se u takvom konstituisanju »ustaškog pokreta« osjećala i težnja za ugledanjem na uzore u organizaciji fašističkog i nacionalsocijalističkog pokreta. Ideja o stvaranju »hrvatske države«, koja je u teritorijalnom pogledu nezamisliva bez Bosne i Hercegovine, bila je osnovna karakteristika političke koncepcije »ustaškog pokreta«. U tom smislu, »Načela« su dalje razrađivala tu koncepciju. Ona su već i zbog toga definisana kao »osnovni zakon« po kome je trebalo da se organizuje cjelokupni život naroda u budućoj ustaškoj državi. Naglašavanje značaja istorijskog prava hrvatskog naroda, kao jednog od glavnih temelja takve države, zasnivalo se u »Načelima« na posebnom ustaškom tumačenju nekih preclomnih momenta i ideja u istorijskom razvoju hrvatske nacije. Posebno je karakteristično obračunavanje ustaša s jugoslovenskom idejom. Neminovnost borbe protiv te ideje, kao istorijske pojave, isticana je kao bitan zadatak »ustaškog pokreta« i nužni preduslov za ostvarenje vlastite koncepcije (Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945, Drugo izdanje, »Sveučilišna naklada LIBER — Školska knjiga«, Zagreb 1978, str. 21—22). Dalje u tekstu: Ustaše...

²⁾ Fikreta Jelić-Butić, Bosna i Hercegovina..., str. 44.

ustaškoj koncepciji. U novoj situaciji radilo se, prvenstveno, o težnjama da pomenuta koncepcija dođe do što konkretnijeg izraza. Prema tome, ustaše su na primjeru koncepcije o rješavanju pitanja Bosne i Hercegovine u sklopu NDH nastojali pronaći jednu od bitnih potvrda svoje dotadašnje politike.³⁾

»Hrvatska Bosna doživjet će velik preporod«⁴⁾, moglo se pročitati na prvim stranama tek pokrenutog »Sarajevskog novog lista«, gotovo odmah nakon uspostavljanja ustaške vlasti u Bosni i Hercegovini. Da bi se javnosti predstavilo jedinstvo ustaškog »pokreta«, ustaški aparat u Bosni i Hercegovini dokazivao je, i posredstvom štampe, svoju vjernost ustaškom rukovodstvu u Zagrebu. Pokušavalo se sa formiranjem mišljenja da Hrvati i Muslimani u Bosni i Hercegovini prate »s napregnutom pažnjom sve što se dešava u gornjoj Hrvatskoj i prema svakoj ustaškoj manifestaciji (...) (određuju — MP) svoje stanovište«, jer žele svaki korak uskladiti sa svojom »ustaškom braćom preko Save«.⁵⁾

Pavelić je zakonskom odredbom, 7. juna 1941. godine, odredio istočnu granicu NDH na Drini, čime je obuhvatio Bosnu i Hercegovinu i s istočne strane.⁶⁾ Donošenje pomenutog akta obilježilo je pisanje lista, naročito u nekoliko brojeva koji su tih dana izašli iz rotacije. U uvodniku od 11. juna »međa na Drini« nazvana je »kineskim zidom« koji će Hrvate »za sve vijekove dijeliti od Srba«, odnosno, »koji će dijeliti kulturni zapad od barbarske Srbije«.⁷⁾ Šta je, u stvari, pomenuta granica trebalo da znači još je određenije formulisao stožernik Viktor Gutić 13. juna u Gračanići: »Kraj Drine podići ćemo kineski zid na kojem će biti ostavljeno nekoliko vratiju, kroz koje ćemo izbacivati one, koji su za izbacivanje«.⁸⁾ I sutradan je bila slavljena ta ustaška granica na Drini »koja dijeli dva svijeta, koja rastavlja ono, što se ne da sastaviti (...) Herceg-Bosna je danas jezgra obnovljene domovine Bosna nije više bogato područje kolonijalne eksploatacija tuđinaca, već ravnopravna i vodeća pokrajina hrvatska«.⁹⁾

U namjeri da se predstavi ustaška odlučnost, u smislu konačnog rješenja statusa Bosne i Hercegovine u NDH, objavljujane su Pavelićeva istupanja o tom problemu. Tako se poenta njegove izjave dopisniku berlinskog »Deutsche Allgemeine Zeitung«-a sastojala od tvrdnje, da je »Bosna (...) po svom zemljopisnom položaju upravo

³⁾ Isto, str. 47.

⁴⁾ SNL, br. 13, 27. 5. 1941.

⁵⁾ SNL, br. 23, 7. 6. 1941.

⁶⁾ Vojmir Kljaković, Bosna i Hercegovina u njemačko-talijanskim dogovorima do ustanka 1941. godine, Zbornik: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, str. 61.

⁷⁾ SNL, br. 26, 11. 6. 1941.

⁸⁾ SNL, br. 29, 14. 6. 1941.

⁹⁾ SNL, br. 30, 15. 6. 1941.

određena, da postane srcem Hrvatske¹⁰⁾ »Bosna nije pripojena Hrvatskoj, nego je Bosna Hrvatska, središte i težište hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske«¹¹⁾, deklamovao je Pavelić avgusta 1941. godine, mnogo ranije naizust naučen aksiom ustaškog programa. Da bi što jasnije podvukli Pavelićevu »skrb« za Bosnu i Hercegovinu, posljednjeg dana oktobra iste godine, na prvoj strani lista ostvanule su njegove riječi: »Ako Bog da, Bosna će uskoro biti biser i uzor u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«.¹²⁾ Tako se obećanjem nekog imaginarnog NDH rajskog vrta htjela potisnuti svijest o stvarnom i izvjesnom paklu, u kome se zahvaćena posljedicama ustaničkih pobjeda nalazila »Nezavisna...«

Halid Čaušević je tvrdio da bez »Bosne i Hercegovine, u kojoj je porast muslimanskog pučanstva najveći, Hrvatska ne može obstojati«. Iz toga je izvučen zaključak »da je Bosna i Hercegovina rezervoar krvi hrvatskog naroda«. Navodno, na »krvi katolika i bosansko-hercegovačkih muslimana« bila je utemeljena i »izrada hrvatskog državnog prava na Bosnu«. Da bi se raspršile sumnje, a slijedeći nacističko rasno učenje o »krvi i tlu«, ustaška propaganda je svom pravu na Bosnu i Hercegovinu davala »rasno politički značaj«, a ne samo »promičbeno politički«.¹³⁾

U prvim danima postojanja NDH, ustaška propaganda imala je za cilj da, do definitivnog rješenja o ulasku Bosne i Hercegovine u sastav ove kvinsliške tvorevine, njemačkim i italijanskim narodbođavcima pokaže od kolike je istorijske i životne važnosti pomenuta pokrajina za opstanak i cjelokupan život novostvorene države. Poslije toga ostalo je da se u praksi provede kroatizacija Bosne i Hercegovine, odnosno da svi Hrvati i Muslimani prihvate ustaško rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja i aktivno se uključe u ustaški plan »čišćenja« nehrvatskog elementa.

U tom okviru, politička akcija ustaša imala je opšti karakter i u njoj je trebalo da učestvuje reprezentativni sastav ustaških funkcionera, zatim proustaških orijentisanih publicista, naučnih i stručnih radnika i mnogih drugih. Svi oni su u javnim nastupima i pisanom riječju u štampi i posebnim publikacijama ukazivali na značaj Bosne i Hercegovine za NDH.

Podrazumijevajući takav kontekst, razumljiva je saglasnost ustaškog vrha sa obnarodovanjem odluke o preseljenju »središta — centra NDH« u Banjaluku. Takva odluka, naime, nikada nije bila stvarno donesena, njome se samo operisalo kao uslovnom kombinacijom, ako stvari za ustaše krenu politički u željenom pravcu. Kao moralnu podršku tim nastojanjima, Pavelić je 29. aprila 1941. godine donio jedino odluku da se u Banjaluku »preseli Podpredsjedništvo vlade«, što

¹⁰⁾ SNL, br. 39, 26. 6. 1941.

¹¹⁾ SNL, br. 79, 12. 8. 1941.

¹²⁾ SNL, br. 148, 31. 10. 1941.

¹³⁾ SNL, br. 146, 19. 11. 1941.

je učinjeno 4. maja iste godine. Sve ostalo što se odnosilo na Banjaluku kao »centar NDH« djelo je Viktora Gutića, ustaškog stožernika u Banjaluci.¹⁴⁾ U skladu sa takvim stanjem stvari, razumljiva je blagonaklonost ustaškog poglavnika prema propagandnim tvrdnjama da on »prenosi prestolnicu u Banja Luku, u kojoj će ona ostati«, jer NDH »bez Bosne ne može sačuvati svoje slobode«.¹⁵⁾

Kada je riječ o teritoriji NDH (110.000 km²), isticano je da Bosna i Hercegovina obuhvata skoro polovinu njene površine (51.000 km²). Ustaška propaganda je ukazivala i na činjenicu da je Bosna i Hercegovina po svom geografskom položaju »u sred sreide« NDH. »Prema tome ona je sredina i kao takova središte jezgra Nezavisne Države Hrvatske, te spojnica i najprirodnija veza između (...) žitrodnog sjevera i hrvatskog juga i mora«. Osim toga, Bosna i Hercegovina bila je proglašena za »vojnički najprirodnije uporište za odbranu samosvojnosti Nezavisne Hrvatske«. Poseban značaj i vrijednost Bosne i Hercegovine za NDH vidjeli su sljedbenici ustaške ideologije »u njenim prirodnim bogatstvima, a posebno u bogatstvu šuma i ruda«. U upotrebi je bio podatak da je »oko 62 posto od cjelokupne površine a u iznosu od dva milijuna hektara pokriveno šumom«. Euforično je prezentirana i propagandna laž da »to silno bogatstvo u buduću ne će više izrabljivati nitko drugi, nego (...) Hrvati i (...) Nezavisna Država Hrvatska«. Propagandni aparat instituirao je i na tvrdnji da je, s etničke tačke gledišta, Bosna i Hercegovina za NDH predstavljala posebnu nacionalnu vrijednost. Prema ustaškoj propagandi, u Bosni i Hercegovini je tada živjelo rasno najčistije hrvatsko stanovništvo, »kojemu je unatoč svoga teškog povjestnog izživljavanja ipak uspjelo odhrvati se svim mogućim neprilikama i odkloniti od sebe sve moguće tuđinske asimilatorske utjecaje i napokon, kraj svega toga, ostati do danas rasno najčistijim, zadržati značaj hrvatske pokrajine, u kojoj živi rasno najčistiji dio hrvatskog narodnog bića«. Naglašavana je tvrdnja da je Bosna i Hercegovina u sebi očuvala »mnogobrojne vrlo važne stare hrvatske tradicije iz najstarije hrvatske prošlosti«. Pozivanjem na narodnu tradiciju i ukazivanjem na Bosnu i Hercegovinu kao na podneblje pod kojim su se »krunili prvi hrvatski kraljevi« i održavani »prvi znameniti« hrvatski narodni i državni sabori,¹⁶⁾ ustaške vlasti su nastojale da se predstave kao baštinici i zaštitnici hrvatske tradicije. Istovremeno, predstavljali su se i kao nosioci »državotvorne« misije za buduća vremena.

Ponavljajući da preko Bosne i Hercegovine prolaze prirodne komunikacije od Podunavlja prema Jadranskom moru, odnosno po-

¹⁴⁾ Rafael Brčić, Kombinacije ustaša o Banjoj Luci kao »centru Nezavisne Države Hrvatske«, *Banja Luka u novijoj istoriji (1878—1945)*, Zbornik radova s naučnog skupa, održanog u Banjoj Luci od 18. do 20. novembra 1976. godine, »Institut za istoriju«, Sarajevo 1978, str. 660—661.

¹⁵⁾ *NL*, br. 404, 3. 9. 1942.

¹⁶⁾ *NL*, br. 437, 11. 10. 1942.

tencirajući značaj njenog podesnog geografskog položaja »koji kao jugoistočni okrajak srednjoeuropskog prostora veže ovoga s najbližim morem«,¹⁷⁾ ustaška propaganda je na posredan način stavljala do znanja prevashodan interes Trećeg Rajha, kao moćnog sjevernog patrona, za bosanskohercegovački prostor, čijom je milošću ovaj i ušao u sastav NDH. Ukazivanjem na veliko historijsko značenje dobitka Bosne i Hercegovine, vladajući krugovi NDH zataškavali su gubitak velikog dijela jadranske obale, ustupljenog Italiji.¹⁸⁾ Međutim, prećutkujući značaj Bosne i Hercegovine kao strateškog područja za osovinske sile i neophodne sirovinke baze njemačke ratne prirede, ustaški vrh je faktički zataškivao jedan od razloga svoje »nezavisnosti«.

Ako se pogleda u cjelini, ustaška koncepcija o mjestu i ulozi Bosne i Hercegovine u stvaranju NDH bila je od samog dolaska ustaša na vlast ozbiljno poljuljana. Pored nenaučnosti teorijskog tumačenja historijskog razvoja Bosne i Hercegovine kao isključivo hrvatskih zemalja, tome su u postojećoj situaciji naročito doprinijela dva elementa ustaške politike. To su bili, s jedne strane, politika obračuna sa Srbima, a s druge, dokazivanje hrvatstva Muslimana.¹⁹⁾

*
* * *

»Hrvatski narod je vojnički narod. To zna cijeli svijet. To je hrvatski narod kroz vjekove u svim zgodama i neprilikama na najjači način dokazivao i dokazao.²⁰⁾ Sada je hrvatski narod gospodar, a sve će drugo biti njegovim predmetom (...) Ovo nisu obećanja, nego nagovještjenja, koja mi provodimo i koja ćemo mi provesti.«²¹⁾ Tako je krajem maja 1941. godine zvučala ustaška propaganda, prenoseći Paveličeve tirade o ulozi i misiji hrvatskog naroda u uslovima stvaranja »nove Europe«, kojima će ostati dosljedna sve do sloma NDH tvorevine. Da bi se »dokazalo« suvereno pravo Hrvata na Bosnu i Hercegovinu, ustaški propagandni aparat nije se dvoumio da se koristi falsifikatima koji su upotrebljavani na najprizemniji način.²²⁾

Stvaranje i uzdizanje kulta države davalo je bitan pečat razradi ideologije ustavštva u NDH: »Hrvatima je dobro poznato, da još nije nastupilo vrijeme, kad bi mogli počiniti na zaslugama prošlosti, te se u potrebnom miru posvetiti izgradnji svoje vlastite države. Njima je jasno, da moraju proći godine kušnje i oni su spremni kod toga razviti sve one lijepe sposobnosti, kojima su se proslavili kroz stoljeća. Narod, kojega nije mogla slomiti više nego li dvadesetgodišnja politika

17) *NL*, br. 548, 21. 2. 1943.

18) Fikreta Jelić-Butić, *Bosna i Hercegovina...*, str. 48.

19) *Isto*, str. 49.

20) *SNL*, br. 11, 24. 5. 1941.

21) *Isto*.

22) *SNL*, br. 245, 25. 2. 1942.

progona, ponizavanja i izkorjenjivanja, moći će uz pomoć svojih saveznika suzbiti svaku navalu protiv svoje iznova stečene državnosti i svojega položaja na predstraži.«²³⁾

Uzdizanje kulta Ante Starčevića i Eugena Kvaternika predstavljalo je traženje još jednog političkog kapitala za ustaški pokret. U propagiranju ideologa i vođa pravaštva tražilo se još jedno pogodno sredstvo veličanja Pavelića i ustaša, što je rezultiralo parolama da je ustaštvo krajnji izraz pravaštva, te da je osnivanje NDH njegova, pravaška konačna pobjeda. Ustaštvo je prikazivano kao posebna etapa u razvojnoj liniji pravaštva kao »velikog pokreta«, ali je označavano i kao posljednja etapa pravaštva.²⁴⁾ Osim kulta Starčevića i Kvaternika, smišljeno je podržavan i kult Antuna i Stjepana Radića, kao rodonačelnika najmasovnije i najutjecajnije hrvatske političke partije iz epohe građanskog parlamentarizma, čijeg su utjecaja i značaja ustaša bili i te kako svjesni. Da bi pod jednom kapom objedinili tekovine ustaštva, pravaštva i Hrvatske seljačke stranke, ustaše su praktikovali proslave Antunova (13. juna), odnosno »imendana Poglavnika Ante Pavelića, Oca Domovine dra Ante Starčevića i dra Ante Radića.«²⁵⁾ Nakon nabranjanja značaja Starčevića i Radića, na red je dolazio Pavelić koji je bio predstavljen kao »zaključak hrvatskih borba i težnja zadnjih stotinu godina. Po njemu imamo državu, koja je oživjela ponosom i nacionalizmom Starčevića i širokim socijalnim programom Ante Radića, državu, koja hoće da uskladi prohibitke grada i sela i svih stališa i da od čitavog hrvatskog naroda stvori jednu (...) obitelj (...) Domovina se još brani na frontama i djelo izgradnje ne može da se razmatra u punom obsegu. Poglavnik i Hrvatska trebaju suradnju svih Hrvata. Suradnju bez odlaganja i svim srcem.«²⁶⁾ Autor ovog ustaškog vapaja za mobilizaciju pod NDH barjacima, dr Dragutin Kamber, nije ni primijetio da je otvoreno priznao odsustvo podrške na koju su Pavelić i ustaše jedva mogli da računaju, i to jedino kod dijela populacije koji su činili kulturno i socijalno zaostale, fanatizovane i kompromitovane osobe unutar imaginarnih granica NDH.

Primijetno skromnije bile su obilježavane godišnjice smrti Stjepana Radića koji je, istina, nazivan »učiteljem i vođom hrvatskog naroda« i čijim su zadušnicama redovno prisustvovali predstavnici društvenih organizacija, državnih, partijskih i vojnih organa NDH. Stjepan Radić je slavljen kao nacionalni vođa »koji je našao najsavršeniji izraz hrvatskoj narodnoj misli i čija je djelatnost bila od odlučne važnosti za prikupljanje hrvatskih narodnih snaga u dvadeset godina mučne hrvatske prošlosti«. Radićeva politička borba karakterisana je kao »konačno privođenje Hrvata stanju političke zrelosti, koja je omogućila odluku o nacionalnoj borbi.«²⁷⁾

²³⁾ *NL*, br. 456, 3. 11. 1942.

²⁴⁾ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše...*, str. 144.

²⁵⁾ *NL*, br. 642, 15. 6. 1943.

²⁶⁾ *NL*, br. 641, 13. 6. 1943.

²⁷⁾ *NL*, br. 688, 10. 8. 1943.

Ali, najviše je citirana, parafrazirana, modifikovana i, najvećim dijelom, zloupotrebljavana politička baština Ante Starčevića: »Nije to bio strančarski političar, već državnik — mislilac, književnik i učenjak. Zanimala su ga sva pitanja iz narodnog života. U prvi je red stavljao nacionalističko naziranje, ali je imao svoja rješenja i za socijalna i gospodarska pitanja. S pravom je socijalna i gospodarska pitanja stavljao u nerazdruživu vezu s nacionalističkim naziranjem. To dolazi otuda, što je Starčević pridavao najveću važnost prošlosti hrvatskog naroda. Za osnovu hrvatske politike priznavao je samo poviest i život hrvatskog naroda (...) Starčević je vjerovao, a i mi s njim, u Boga i u samostalnost Hrvatske. Njegovo geslo: »Bog i Hrvati« je i naše geslo.«²⁸⁾

Svjesno je pri tome prećutkivana činjenica da je Ante Starčević, prije braće Radića i Frana Supila, bio najviše napadani hrvatski političar od strane klerikalaca, kao »buntovnik, neznabožac, antikrist« koji »ruši sve naredbe Boga, ljudi, crkve«, jer niko u to vrijeme kao Ante Starčević nije argumentovano napadao crkvu zbog službe tuđincu i zbog zloupotrebe vjerske pripadnosti za širenje nacionalnog razdora. Njegov najbliži prijatelj Kvaternik, iako duboko religiozan, u oštrim konfrontacijama, zajedno sa Starčevićem, borio se protiv »štetnosti verah i popah«.²⁹⁾

Eksploatisani su i nacionalno ekskluzivni stavovi Milana Šufflaja, koji su uključivani u kontekst nepomirljivih ustaških propagandnih konstrukcija: »Hrvatska krv ne znači samo naciju. Hrvatska krv tu znači civilizaciju. Hrvatsvo je sinonim za sve, što je liepo i dobro stvorio europski Zapad«.³⁰⁾

Ustaško shvatanje pripadnosti Hrvata zapadnoj kulturi, kategorično odbijanje »balkanštine« i primitivna megalomanija manifestovani su na način kakav je, recimo, bio početkom septembra 1943. godine: »Uviek moramo misliti na to, da ne živimo ni u kakvoj zavjetrini i da svaki veliki požar, koji se razastre po ovom kontinentu, ima nas zahvatiti u prvom redu. Sudbina je nama odredila, da budemo čuvari najviših vrijednosti i najveće riznice europejstva na jednom mostu između dvije kulture, dva svieta (...) Ništa ne smeta što su u našoj zemlji istočni vladari djelomično ili sasvim bili gospodari. Naš sviet teži za zapadom, za kulturom, za Europom. Kod nas se to toliko jasno i ne vidi, koliko u onim stranim zemljama, gdje nas Hrvata ima mnogo, gdje možda mi propisujemo ton života i gdje im mi dajemo obiježje (...) Mi smo možda malo i zaboravili, da je naša najveća, a zasigurno najsviestnija kolonija Turska Republika. Mnogim zemljama smo dali velikih ljudi, koji su ih podigli i koji su učinili, da uđu u kolo kulturnih i gospodarski naprednih naroda. Izvan domovine naša je najveća i najjača snaga, kako se obćenito misli, u Chilli i Argentini, ali

²⁸⁾ *NL*, br. 744, 14. 10. 1943.

²⁹⁾ »*Danas*«, br. 49, 25. 1. 1983.

³⁰⁾ Kao u napomeni br. 28.

nigdje kao u Turskoj Republici naš čovjek nije došao do jačeg izražaja (...) Moramo ostati vjerni svome poslanstvu, da budemo brana između Istoka i Zapada. Moramo ostati Hrvati, ma koliko nam teško bilo. Pobjeda će doći, a onda, što ćemo uraditi, to ćemo vidjeti.«³¹⁾

Kao primjer krajnjeg odsustva mjere i osjećanja za realnost mogu poslužiti navodi nastali sredinom 1944. godine, u vrijeme kada se osovinska konstrukcija ljuljala iz temelja: »Hrvatski narod pokazuje takvu životnu snagu, te mi možemo danas, na početku četvrte godine života, borbe i rada Nezavisne Države Hrvatske, kazati, da naše prilike neprestano kreću nabolje. A što je najvažnije, danas u petoj godini drugog svjetskog rata, kad neprijateljska promičba vodi uporni rat živaca osobito protiv mirnih država, čijim se granicama fronta približava danas je uzprkos svim tim smicalicama hrvatski narod jedinstveniji, spremniji i borbeniji nego ikada prije.«³²⁾

Propaganda NDH je vremenom morala prihvatiti činjenicu da se u jedinicama NOVJ nalaze i Hrvati. Međutim, nastojeći da tu činjenicu što manje pominju, ustaška propaganda, tako i »Sarajevski novi list«, nastojala je da ona bude što manje uočljiva. Sve se svodilo na to da se u partizanskim redovima, prema ustaškim propagandistima, nalazilo svega »nešto Hrvata«,³³⁾ uz strogo prikriivanje pravog stanja stvari, u nadi da će se situacija na frontovima, ipak, preokrenuti u korist Trećeg Rajha i njegovih preostalih satelita.

*

* * *

Nastojeći da ojača svoje uporište, ustaški režim je otpočetak isticao svoju naklonost prema muslimanskom stanovništvu. Osnovna tendencija ustaške politike ogledala se u širokoj političkoj akciji dokazivanja hrvatstva Muslimana. To je bio samo nastavak već formulisanih pogleda na pitanje Muslimana iz razdoblja prije stvaranja NDH, a nova situacija je pružala daleko veće mogućnosti za njihovu propagandu. Za formulisanje stavova ustaša prema Muslimanima u samoj emigraciji bile su karakteristične ocjene što ih je prezentirao Mile Budak u svojoj knjizi »Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu«, objavljenoj 1934, najvjerojatnije u Kanadi. Iznoseći tezu »da su bosanski Muslimani rasno najčišći, najmanje natrunjeni Hrvati«, Budak je kao bitan element za buduću konkretnu ustašku politiku isticao tvrdnju da su Muslimani »i somatološki sačuvali sve osobine svoje hrvatske rase osim vrlo rijetkih azijskih primjesa«. »Muslimansko pitanje« bilo je najviše povezano s razmatranjem mjesta i uloge Bosne i Hercegovine u ustaškoj koncepciji, a muslimanskoj komponenti davalo je bitno značenje prilikom iznošenja bezbroj puta ponavljane propagande

³¹⁾ *NL*, br. 712, 7. 9. 1943.

³²⁾ *NL*, br. 941, 7. 6. 1944.

³³⁾ *Isto*.

tvrdnje da u Bosni i Hercegovini najvećim dijelom živi hrvatsko stanovništvo.³⁴⁾

Već u poruci vojskovođe Slavka Kvaternika »bosansko-hercegovačkim Hrvatima«, koja je 25. aprila 1941. godine objavljena u »Sarajevskom hrvatskom listu«, naglašeno je da je u međuratnoj Jugoslaviji Muslimanima prijetila opasnost da ih »nestane sa lica ove hrvatske zemlje«, ali i obećanje ustaškog rukovodstva da će za sva »vremena muslimanska ognjišta ostati slobodna, jer će prije i zadnji Hrvat izginuti negoli mi vas napustiti.«³⁵⁾ U gotovo identičnoj intonaciji bila je sročena i Pavelićeva poruka, koju je u njegovo ime prenio Slavko Kvaternik.³⁶⁾ Otvorenu podršku vrhovima NDH izrazio je reis-ul-ulema Fehim Spaho u svom govoru održanom 1. maja iste godine u Gazi Husref-begovoj džamiji u Sarajevu, u prisustvu potpredsjednika vlade NDH, Osmana Kulenovića. Osnovna poruka govora sadržana je u navodima: »Rodila se je Nezavisna Država Hrvatska i otpočela svoj život. Mi muslimani od srca smo je pozdravili, jer znamo, da u nju stupamo kao ravnopravni građani i jer tvrdo vjerujemo, da se nijednom muslimanu neće i ne može dogoditi nikakva nepravda (...) I kad mi je prije kratkog vremena Maršal Kvaternik, vojskovođa oružane snage Nezavisne Države Hrvatske, usmeno — u našem šehar Sarajevu — saopćio, da Poglavnik Dr Ante Pavelić, koji je svojom borbom i uz pomoć slavom ovjenčane njemačke vojske izvojevao ovo značajno djelo, hoće baš to, da se muslimani osjećaju svoji na svome, ja sam razdragana srca obavijestio o tome braću muslimane«. U namjeri da pokažu bezrezervnu odanost ustaškom vodstvu, članovi organizacije ilmije, El-Hiđaje, uputili su sa svoje svečane sjednice pozdrave Paveliću, Budaku i Ademagi Mešiću.³⁷⁾

Ne gubeći nadu da će Sandžak ući u sastav NDH, ustaška propaganda je budno pratila posalnstva koja su sandžački Muslimani, preko Sarajeva, slali u Zagreb, tražeći »da Sandžak, koji je sastavni dio Bosne i Hercegovine, uđe u sklop Države Hrvatske.«³⁸⁾ Nastojeći da motiviše bosanskohercegovačke Muslimane na podršku akciji za priključenje Sandžaka Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ustaška propaganda je i putem štampe podizala temperaturu kod dijela javnosti, izvještavajući o »strašnom stanju sandžačkih Muslimana« i »njihovom položaju u dva zadnja decenija.«³⁹⁾ U namjeri da mobiliše Muslimane i usmjeri njihovu mržnju prema Srbima i Crnogorcima, list je koristio sljedeće tvrdnje: »Nije slučajno što su Srbi i Crnogorci u dva zadnja decenija neprestano mučili muslimane u Sandžaku i harali muslimanske domove. Naprotiv, svaki zlo-

³⁴⁾ Fikreta Jelić-Butić, Ustaše..., str. 196—197.

³⁵⁾ »Sarajevski hrvatski list«, br. 92 a, 25. 4. 1941.

³⁶⁾ SNL, br. 1, 11. 5. 1941.

³⁷⁾ SNL, br. 2, 13. 5. 1941; br. 5, 16. 5. 1941.

³⁸⁾ SNL, br. 4, 15. 5. 1941.

³⁹⁾ SNL, br. 5, 16. 5. 1941.

čin protiv muslimana bio je savršeno dobro organiziran i izvršen. Bio je jedan cilj — neprestano ubijati muslimane i razoriti njihove domove, dok se ne isele u Tursku, odnosno Sandžak ne očisti od »Turaka«.40)

Pavelićev doglavnik Ademaga Mešić je 26. jula 1941. godine u Sarajevu, na sastanku predstavnika bivših zemljoposjednika iz Bosne i Hercegovine, izjavio da, ako Sandžak ne dođe u sastav NDH, Muslimani mogu da se vrate u Bosnu i Hercegovinu, gdje će dobiti zemlju. Isto je važno i za Muslimane koji su se iselili u Tursku. Ademaga Mešić je, takođe, tvrdio da je to »najbolji dokaz da se ovdje ne stvara samo Hrvatska katolička država (...) Poglavnik stvara Hrvatsku Državu i mi smo svi Hrvati, i katolici i muslimani. Molim vas da to svijetu razjasnite...«41) Međutim, i pored grčevitih ustaških nastojanja da Sandžak uključe u okvir NDH, to im nije pošlo za rukom, najprije zbog upornog negodovanja italijanskog okupatora i slabe podrške Nijemaca, kao i zbog snažno razvijenog narodnooslobodilačkog pokreta u ovom dijelu zemlje.42)

Sugerisući ustaško shvatanje nužnosti nacionalnog jedinstva Muslimana i Hrvata, propagandni aparat NDH zasipao je javnost stavovima koji su trebali afirmisati takva nastojanja: »Vjera kao kulturna vrijednost i kao dar od Boga, data u različitoj formi, još manje može biti uzrok našim nesporazumima, sumnjičenju, mržnji i svađi, svak će se obraćati Bogu na svoj način, svak će voditi svoje hramove i svoje svećenike, sve u bratskoj slozi i ljubavi.«43) Ali, pokušaj da se negiranje nacionalnog razvoja kompenzira naglašavanjem vjerskih razlika samo je pridonio bržem sagledavanju pravih namjera ustaške politike prema Muslimanima i, u vezi s tim, bržoj diferencijaciji i polarizaciji političkih snaga. Naime, svijest o nacionalnoj posebnosti Muslimana sve više se suprotstavljala kroatizaciji, prerastajući u otvoreni otpor, koji je još i potenciran saznanjem da ni hrvatski narod nije ustašama priznavao atribut nacionalnog pokreta. Isto tako, manipulisanje vjerom i vjerskim osjećanjima Muslimana moralo je izazvati otpore, tim više što se radilo samo o formalnoj ravnopravnosti dviju vjera.44)

Igrajući na kartu univerzalnosti »podrške« koju je, navodno, uživala kod Muslimana, ustaška vlast je plasirala i propagandu o stavu muslimanskih žena prema NDH. Tako je jula 1941. godine fabrikovana tvrdnja da »Muslimanke iz Hercegovine, koje su dva de-

setljčca ponižavane sad javno surađuju u hrvatskom nacionalnom

40) *Isto*.

41) *SNL*, br. 66, 27. 7. 1941.

42) Rafael Brčić, Predgovor knjizi Jana Ota Johansena, »Ustaše«, »Oslobođenje«, Sarajevo 1984, str. 17.

43) *SNL*, br. 17, 31. 5. 1941.

44) Mile Konjević, O nekim pitajima politike ustaša prema bosanskohercegovačkim Muslimanima 1941. godine, Zbornik: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, str. 274.

pokretu.⁴⁵⁾ NDH-propagandisti su uporno nastojali da dočaraju i navodno uključivanje muslimanskih intelektualki u režimske tokove.⁴⁶⁾

Rasplamsavanje antisrpskih tendencija kod muslimanskog stanovništva bio je jedan od ciljeva ustaškog režima. Među prvim koracima u tom pogledu bilo je ukidanje starog muslimanskog prosvjetno-kulturnog društva »Gajret«, koje je prije rata bilo jedan od pobornika prosrpske orijentacije. S druge strane, u NDH je favorizovano prosvjetno muslimansko društvo »Narodna uzdanica«, koje je bilo prohrvatski orijentisano. Takvi postupci ustaške politike u izrazitom favorizovanju jednog društva na račun uništavanja drugog nailazili su i na vidljiv otpor u samom članstvu »Narodne uzdanice«. To je i shvatljivo, ako se ima na umu činjenica da je i u »Narodnoj uzdanici« i »Gajretu« većina članstva bila iz najširih slojeva muslimanskog stanovništva, koje je kroz kulturno-prosvjetnu djelatnost ispoljavalo vidljivo demokratsko raspoloženje, dok su prohrvatske i prosrpske tendencije obilježavale, u prvom redu, rukovodstva tih društava.⁴⁷⁾

U Sarajevu je 28. jula 1941. godine, u prisustvu doglavnika Ademage Mešića i povjerenika za Bosnu i Hercegovinu Hakije Hadžića, održana skupština »Narodne uzdanice«, na kojoj je glavna tačka dnevnog reda bilo pitanje preuzimanja »Gajretove« imovine. Skupština je glavnu pažnju usmjerila na likvidaciju »Gajreta«, kao i na preuzimanje njegovih pitomaca. Osim toga, pri glavnom odboru osnovana je sociološka sekcija koja je dobila zadatak da ispita cjelokupno društveno stanje bosanskohercegovačkih Muslimana. Skupština je usvojila novi naziv — Hrvatsko muslimansko kulturno društvo »Narodna uzdanica«, a u pravila je unesena izmjena koja se odnosila na to da se u mjestima, gdje je to bilo moguće, pored muškog mogao osnovati i ženski odbor.⁴⁸⁾

U prvim nedjeljama nakon početka ustanka u Bosni i Hercegovini, Pavelić je nastojao demagoškim i propagandnim manevriranjem imponovati »brigom« za Muslimane u Bosni i Hercegovini, nastojeći stvoriti utisak da je cjelokupna situacija pod ustaškom kontrolom. Upornost u ponavljanju propagandnih maksima: »Muslimani Hrvati nisu samo dio hrvatskog naroda, oni su jedinstvena sastavna srčika hrvatskog naroda. Bosna nije pripojena Hrvatskoj, nego je Bosna Hrvatska, središte i težište hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske«,⁴⁹⁾ trebala je ubijediti javnost u, navodne, iskrene namjere ustaškog vrha.

Vješto je iskorištena politička baština Ante Starčevića, posebno varijacija na temu Muslimana u Bosni i Hercegovini: »Ocu domovine dr. Anti Starčeviću duguju neizmjernu hvalu također i musli-

⁴⁵⁾ SNL, br. 50, 9. 7. 1941.

⁴⁶⁾ SNL, br. 147, 30. 10. 1941.

⁴⁷⁾ Fikreta Jelić-Butić, Ustaše..., str. 200.

⁴⁸⁾ SNL, br. 67, 29. 7. 1941.

⁴⁹⁾ SNL, br. 79, 12. 8. 1941.

mani Hrvati, jer je dr Ante Starčević bio prvi čovjek u Europi, koji je ustao u obranu njičišće hrvatske krvi, bosanskohercegovačkih muslimana. On ih je prikazao u svjetlu istine i kategorički obranio od svih nerazumnih napadanja (...) On je naglasio, da su muslimani najčistiji Hrvati, jer su oni uvijek bili Hrvati i kao muslimani u vrijeme osmanlijskih režima mogli su lakše čuvati hrvatsku svijest. U muslimanima Starčević je vidio cvijet hrvatstva⁵⁰⁾

U namjeri da svoja shvatanja projektuju na bosanskohercegovačke Muslimane, ustaše su u svoju propagandu uključili i pisanje o panislamskom pokretu, aktuelizirajući stare suprotnosti i razočarenje muslimanskih i azijskih naroda imperijalističkom politikom zapadnoevropskih država.⁵¹⁾ U ovim nastojanjima ustaše su slijedili praksu propagandi fašističkih sila. Tekstovi takve orijentacije bili su karakteristični i predstavljali su uobičajenu pojavu na stranicama »Sarajevskog novog lista«.⁵²⁾ Eksploatisane su »davnje i trajne veze« Hrvata i islamskog svijeta, što je trebalo pokazati značaj NDH za konačno ostvarenje ciljeva panislamizma, pošto »... bi bilo od stanovite ekonomske, kulturne i duhovne koristi stvaranje tradicionalnih veza s islamskim svijetom, koje bi za Hrvatsku a posebno za njene muslimane predstavljale u svakom slučaju jedan uspjeh. Tim prije, što se danas-sutra imade naći cjelokupni islamski svijet na istoj liniji«.⁵³⁾ Naročito publicitet bio je posvećen izjavi bivšeg predsjednika iračke vlade, nacističkog štićenika Rašida Ali el Gailanija, koja je bila preuzeta iz nedjeljnika »Neue Ordnung«. Izjava se dobrim dijelom odnosila na bosanskohercegovačke Muslimane i odslikavala je stavove panislamskih krugova koji su bili pod zaštitom Trećeg Rajha. Kao što je to bio slučaj i s izjavama muftije el-Huseinija, Gailani ne pominje Pavelića, kao ni NDH, ali da bi sačuvao određenu formalnu crtu Muslimane naziva »hrvatskim«: »Nema nikakve sumnje, da hrvatski muslimani mogu svojoj muslimanskoj braći i drugim islamskim, a nadasve arabskim zemljama, vrlo mnogo pomoći. Oni se nalaze na iztaknutom položaju izvan islamskoga svijeta, te mogu kod drugih europskih naroda stvarati razumjevanje za položaj i borbe svoje arabske braće, mogu ih upozoravati na nevolje, koje oni podnose, te upozorovati na opasnosti, koje im usled englezkoga djelovanja nastaju s jedne strane od boljševizma, a s druge strane od židovstva u Palestini. Osim toga mogu hrvatski muslimani, kao sastavni dio države, koja se već nalazi u novom poretku, stvorenom po vođama nove Europe, poslužiti kao primjerom svima Arapima i muslimanima, koji su i sada već uvjereni o pravednosti novoga poredka te od njega i za sebe očekuju samo dobro. Prema tome hrvatski muslimani mogu arabsku oslo-

⁵⁰⁾ SNL, br. 282, 10. 4. 1942; br. 12, 25. 5. 1941.

⁵¹⁾ Mile Konjević, navedeni članak, str. 269—270.

⁵²⁾ SNL, br. 5, 16. 5. 1941; br. 20, 4. 6. 1941.

⁵³⁾ SNL, br. 68, 30. 7. 1941.

bodilačku borbu sigurno pomoći kakvo svojim primjerom tako i svojim posredovanjem kod drugih naroda.«⁵⁴⁾

Novembra 1941. godine list je objavio dva članka o velikom jerusalimskom muftiji Es-Seidu Muhamedu Eminu El-Huseiniju, svakako najdinamičnijoj figuri iz kruga nacističkih panislamskih štićenika, čije je djelovanje izazvalo različite reakcije u NDH, a posebno je bilo usmjereno i na pitanje Muslimana u Bosni i Hercegovini. Prvi od ova dva članka simbolično je naslovljen »Emin El Husein čovjek bez mira«⁵⁵⁾ i predstavljao je njegov životopis. Pet dana kasnije (20. novembra) objavljen je drugi članak, u kome je muftija proglašen štićenikom osovinskih sila, uz tvrdnju da će »arapski oslobodilački pokret« igrati »veliku ulogu u budućoj fronti na Bliskom istoku.«⁵⁶⁾ U skladu s ciljevima nekih nacističkih krugova, čiji je instrument bio El-Huseini, ustaškoj štampi dozirane su, s vremena na vrijeme, određene informacije koje su trebale afirmisati velikiog jerusalimskog muftiju, posebno u očima muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine. Te spretno dozirane informacije kretale su se u rasponu od pozdrava »velikog muftije vjerskom poglavici hrvatskih muslimana«⁵⁷⁾ do izvještavanja o značajnim novčanim priložima dobrotvornim muslimanskim društvima, dok se u nekoliko prilika naglašavalo da je pomoć namijenjena »za postradalu muslimansku i katoličku djecu.«⁵⁸⁾ što je izazvalo reakciju ustaških vlasti i Pavelića lično, koji su se upinjali da većim novčanim priložima eliminišu efekte muftijine sračunate pomoći.⁵⁹⁾

Glavna uprava SS-a i Himler su, u skladu s planiranim prodorom Trećeg Rajha na Bliski istok, bili zainteresovani da se ispituju svi aspekti eventualnog uspostavljanja posebne uprave u Bosni i Hercegovini, pod neposrednim njemačkim rukovodstvom, ali i da se kroz to, ako je moguće, postigne izvjesno približavanje Turske i Njemačke. Izgleda da su Nijemci u početku pomišljali na to da Bosni i Hercegovini daju, pod određenim uslovima, poseban status, mada se, istovremeno, nameće utisak da je to bilo samo sredstvo da se postigne glavni cilj — mobilizacija Muslimana u SS formacije. Vlada NDH se načelno složila s osnivanjem jedne SS divizije, s tim da se u nju regrutuju i Hrvati i da se u nazivu upotrijebi termin »ustaška«. U skladu s tim, Pavelić je stavljao na raspolaganje 20.000 ustaša. Nadležni organi Rajha otklonili su takav prijedlog i kao emisara poslali u NDH El-Huseinija, koji je od 30. marta do 10 aprila 1943. godine posjetio Zagreb, Banjaluku i Sarajevo i tom prilikom razgovarao sa Pavelićem, njemačkim i italijanskim konzulom u Sarajevu, kao i brojnim predstavnicima javnog i političkog života Mu-

54) *NL*, br. 462, 10. 11. 1942.

55) *SNL*, br. 161, 15. 11. 1941.

56) *SNL*, br. 165, 20. 11. 1941.

57) *SNL*, br. 210, 15. 1. 1942.

58) *SNL*, br. 381, 7. 8. 1942; *NL*, br. 527, 27. 1. 1943.

59) *NL*, br. 527.

slimana iz Sarajeva i unutrašnjosti Bosne i Hercegovine.⁶⁰⁾ Muftijin dolazak u Bosnu, kao što se iz dokumenata i javnih glasila vidi, pripreman je, za rane prilike, dugo i brižljivo. Dosta dobro proračunati intervali objavljivanja tekstova o muftijinoj darežljivosti u davanju dobrovoljnih priloga, o panislamizmu, borbi Muslimana protiv komunista i sl., doprinosili su da se njegova posjeta Bosni očekuje s velikim interesom i prihvatiti kao izvanredno važan događaj.⁶¹⁾ Himlerovo nastojanje da u NDH mobiliše Muslimane u SS diviziju pod njemačkom komandom značilo je dalje jačanje opozicije inače nejedinstvenih muslimanskih građanskih političara ustaškoj političkoj liniji i smanjivanje mobilizacijskih mogućnosti za oružane snage NDH. Stoga je i značni stav Paveličeve vlade prema velikom muftiji bio hladan i uzdržan. U prvi mah su ga potpuno ignorisali i tek na intervenciju Himlerove kancelarije Pavelić je bio prisiljen da promijeni stav i dodijeli El-Huseiniju zvaničnu pratnju.⁶²⁾ Za vrijeme svoje posjete Bosni muftija se založio za jačanje povjerenja Muslimana u Treći Rajh i za njihovu međusobnu saradnju. On se zalagao za tu saradnju i po povratku u Berlin, kada je izrazio mišljenje da vlada NDH nije u stanju da vlastitim snagama zavede red u Bosni i Hercegovini i da osovinske sile moraju da saraduju sa tamnošnjim Muslimanima. Konačno, El-Huseini se u Sarajevu založio za stvaranje SS divizije sastavljene od Muslimana.⁶³⁾ Tek 7. aprila, pred kraj muftijine posjete Bosni, pojavila se vijest o tome da je »u sporazumu s Predsjedništvom hrvatske vlade, odlučilo (...) Vrhovno zapovjedništvo njemačkih SS-postrojbi u Berlinu postrojiti jednu dobrovoljačku hrvatsku SS-diviziju, koja će biti sastavljena od dobrovoljaca Hrvata muslimana i katolika i imati za zadaću očuvanje reda i mira na području Bosne i Hercegovine.«⁶⁴⁾ Dvije nedjelje nakon završetka El-Huseinijeve posjete, ustaška cenzura je odobrila štampanje teksta koji je u opštim crtama samo pomenuo ovaj događaj, kao uzgredni paravan za jadikovku o »bezprimjernih žrtvama, koje Hrvati obiju vjera pridonose u borbi za očuvanje najveće tekovine svoje nacionalističke borbe.«⁶⁵⁾ Bio je to protivudarc zadat u cilju obezbjeđivanja kakve-takve, fiktivne, propagadne prednosti ponavljanjem tirada o »monolitnosti« Hrvata, nakon gubitka prestiža zbog nemogućnosti da se kontrolišu događaji u vezi s pomenutom SS divizijom. Zaobilazeći istinu o stvarnom sastavu 13. SS divizije, koju

⁶⁰⁾ Rasim Hurem, Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Godina XVI, Sarajevo 1965, str. 208—211.

⁶¹⁾ Derviš Sušić, Parergon, »Oslobođenje«, Sarajevo 1980, str. 133.

⁶²⁾ Slavko Odić, i Slavko Komarica, Noć i magla, Svezak drugi (Gestapo u Jugoslaviji), »Centar za informacije i publicitet«, Zagreb 1977, str. 288.

⁶³⁾ Rasim Hurem, navedeni članak, str. 211.

⁶⁴⁾ *NL*, br. 585, 7. 4. 1943.

⁶⁵⁾ *NL*, br. 601, 25. i 26. 4. 1943.

su većim dijelom sačinjavali bosanskohercegovački Muslimani, zatim Nijemci, uz nešto Albanaca iz Albanije i s Kosova, te manjeg broja Hrvata, koji su većinom odvajani za policijsku službu i komoru,⁶⁶⁾ ustaška propaganda nije mirovala. Nije ni pomenuta činjenica da je mobilizacija ljudstva za ovu diviziju vršena, uglavnom, metodom vrbovanja i prinudnog regrutovanja građana i pripadnika domobranskih vojnih formacija.⁶⁷⁾ Umjesto toga, propagandni aparat se angažovao na formulacijama hvalospjeva »dobrovoljačkim SS-postrojbama u Hrvatskoj«, zatim hrvatskom narodu koji je, navodno, »ponosan što mu je providnost dala, da prvi od negermanskih naroda (...) (bude uključen — MP) u SS-diviziju«. ⁶⁸⁾ Na sve učestalije tvrdnje »neprijateljske promičbe«, da će SS jedinice, regrutovane u Bosni i Hercegovini, biti poslane na druge frontove, ustaše su reagovali tvrdnjama da će se jedinice »na izobrazbi vani« vratiti u Bosnu i Hercegovinu.⁶⁹⁾ U tom smislu reagovao je i El-Huseini.⁷⁰⁾

U namjeri da apeluju na Muslimane, koji su se nakon prvih iskustava sa NDH počeli postepeno distancirati od nje i okretati prema NOP-u, ustaške vlasti su posredstvom propagandnog aparata puštale u opticaj poruke Pavelićevih »časnika« kakav je bio kolajnom Zvonimirove krune s hrastovim lišćem, »za zasluge« osokoljeni ustaški muftija i bojnik Hadži hafiz Akif Kandžić: »Muslimani! Ne nasjedajte nikome, sjedinite se, pogledajte oko sebe, shvatite ozbiljnost vremena (...) Ne zaboravite i nek ne zaboravi nitko da snažna njemačka vojska stupa snažnije nego ikada i u stanju su Veliki Njemački Reich uz Boga dž š. i naš Poglavnik i naše oružane snage zavesti red i mir (...) Izbacimo iz glave ono što kažu nitko o nama ne vodi računa, niti vjerske vlasti niti političke vođe. Vodi se računa i vodit će se, ali ne zaboravite da smo u ratu i da nije ovako samo kod nas nego na čitavom svijetu. Do nas je stalo da omogućimo rad poštenim i iskrenim ljudima«. ⁷¹⁾ Ovakvim i sličnim apelima pokušavale su ustaške vlasti vratiti Muslimane u nepovratno izgubljenu »bosansku letargiju«, iz koje bi ih usmjeravale u skladu sa svojim ciljevima i namjerama.

Kada je riječ o odnosu ustaše prema Muslimanima, cijelo vrijeme postojanja NDH bio je prisutan njihov strah da će Muslimani unaprijediti želje za bosanskom autonomijom i da će se pojaviti na sceni kao posebna narodna grupa, što je naročito bilo izraženo prilikom formiranja divizije »Handžar«, za koju su posebno bili zainteresovani krugovi oko šefa SS-a Himlera.⁷²⁾ Pavelićeva predstava

⁶⁶⁾ Rasim Hurem, navedeni članak, str. 212.

⁶⁷⁾ Isto.

⁶⁸⁾ *NL*, br. 604, 30. 4. 1943.

⁶⁹⁾ *NL*, br. 682, 3. 8. 1943.

⁷⁰⁾ *NL*, br. 687, 8. 8. 1943.

⁷¹⁾ *NL*, br. 759, 30. 10. 1943.

⁷²⁾ Bogdan Krizman, NDH između Hitlera i Musolinija, Drugo izdanje, »Globus«, Zagreb 1983, str. 538.

sa otvaranjem džamije u Zagrebu, avgusta 1944. godine,⁷³⁾ nije bila dovoljan argument za rast simpatija Muslimana prema NDH. Ustaške vlasti bile su posebno pogođene odzivom Muslimana u narodnooslobodilačku vojsku, što je bitno remetilo njihovu koncepciju o Muslimanima kao »cvijeću hrvatskog naroda«. Zbog toga su bili plisirani falsifikovani izvještaji u kojima se tvrdilo da postoje »teški znakovi razpadanja među tzv. muslimanskim brigadama«, a kao glavni razlog isticano je da borci ovih jedinica »potpuno izigravaju sve vjerske propise muslimana.«⁷⁴⁾

*
* *

Tekstovi objavljeni u »Sarajevskom novom listu« pisani su, i prepisivani, u maniru »iekvaskog i korienskog«, odnosno etimološkog hrvatskog pravopisa, između čijih se redova ponekad probijala djelimična upotreba pisane riječi bazirane na lokalnom izgovoru i potpuno nesnalaženje u ustaškim pravopisnim lavirintima. Međutim, ustaška cenzura budno je motrila da se tako šta ne dešava prečesto, jer bi se moglo tumačiti i kao negacija »hrvatstva« Muslimana kojih je, takođe, bilo među novinarima i saradnicima lista. Ustaški organi nisu dopuštali da bilo šta dovede u pitanje njihovo viđenje mjesta i uloge Bosne i Hercegovine u NDH. »Sarajevski novi list« je, stijedeći akcije cjeline ustaške propagande, u početku imao izvjesnog utjecaja na dio stanovništva. Međutim, primitivizam u pokušaju izvođenja masovne hipnoze propagadnim efektima, baziranim na travanjskoj metafizici, zatim na usko omeđenoj nacionalnoj simbolici i njenom nekompetentnom upotrebom, prećutkivanjem istine o ustaškoj destrukciji koja se uopšte nije mogla sakriti, doveli su do toga da su propaganda nastojanja ustaša izbljedela i izgubila svaku uvjerljivost. Ni ustaški propagadni aparat kao cjelina, ni »Sarajevski novi list« kao jedan od njegovih značajnih činilaca, nisu bili, ni uz okupatorsku pomoć, u stanju da u prihvatljivo realističko ruho odjenu brojne iluzije koje je »novi poredak« trebao ostvariti. Njihova cjelokupna djelatnost svodila se na prikriivanje vlastitih nedostataka i nastojanje da se što je moguće duže sačuva iluzija o sretnom završetku osovinskog ratnog napora.

⁷³⁾ *NL*, br. 1004, 19. 8. 1944.

⁷⁴⁾ *NL*, br. 1132, 22. 1. 1945.